Archive of SID

بررسی ارتباط‌سنجی پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی با متغیرهای کلان اقتصادی (مطالعه موردی: فصلنامه اقتصاد اسلامی)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۲۱

وهاب قلیچ*
حسین امیری**

چکیده

امروزه توسعه و پیشرفت جوامع به نتایج پژوهش و تحقیقات علمی گره خورده است. پژوهش از یک‌سو زمینه‌ای برای بررسی و کشف چالش‌ها و مشکلات نظام قانون‌گذاری و اجرایی بوده و از سوی دیگر امکانی برای جستجو، طراحی و تبیین راه‌حل‌های مؤثر در رفع چالش‌هاست. در این میان، عرصه پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی بنا به ضرورت و نیازمندی‌های اقتصاد جمهوری اسلامی ایران همواره مورد رجوع محققان اقتصادی کشور بوده است. پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا ارتباط معناداری بین موضوع و روند پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه بانکداری و مالی اسلامی با مسائل مرتبط و متغیرهای کلان اقتصاد ایران وجود دارد یا خیر؟ نتایج پژوهش که در آن از مطالعه موردی فصلنامه علمی-پژوهشی «اقتصاد اسلامی» به عنوان نماینده نشریات این حوزه استفاده شده است، نشان داد که موضوعات مرتبط با «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» بیشترین موضوع و موضوعات مرتبط با «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی» کمترین موضوع را در پژوهش‌های حوزه بانکداری و مالی اسلامی به خود اختصاص داده‌اند. همچنین پژوهشگران در طی زمان، از موضوعات «پایه‌ای و ناظر به مبانی» به سمت موضوعات «کاربردی و عملیاتی» حرکت داشته‌اند. همچنین بر اساس مدل رگرسیونی لاجیت مشخص شد که پژوهشگران بانکداری و مالی اسلامی با توجه به مسائل کاربردی اقتصاد ایران، اقدام به تحقیق و پژوهش نموده‌اند و ارتباط معناداری بین پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه با مسائل مرتبط و متغیرهای کلان اقتصاد ایران وجود دارد.

*. استادیار و عضو هیئت‌علمی پژوهشکده پولی و بانکی (نویسنده مسئول).
Email: vahabghelich@gmail.com.
**. استادیار و عضو هیئت‌علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه خوارزمی. Email: hossienamiri@gmail.com.

www.SID.ir

Archive of SID

واژگان کلیدی: *پژوهش، بانکداری اسلامی، مالی اسلامی، اقتصاد اسلامی، تورم.*
طبقه‌بندی JEL: O31, E52, E44, Z12.

مقدمه

امروزه پژوهش به یکی از مهم‌ترین ملزومات توسعه و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی در جهان تبدیل شده است؛ چراکه پژوهش و تحقیق از یک‌سو بستری برای بررسی و کشف مسائل و مشکلات نظام قانون‌گذاری و اجرایی و از سوی دیگر زمینه‌ای برای جستجو، طراحی و تبیین راهکارها و راه‌حل‌های مؤثر در رفع چالش‌هاست.

از جمله مهم‌ترین حوزه‌های علم اقتصاد، حوزه بانکداری و مالی است. با توجه به اهمیت این زیرنظام در نظام اقتصادی، می‌توان چنین ادعا نمود که تقویت نظام پژوهشی در حوزه بانکداری و مالی، می‌تواند همانند موتوری پرقدرت به شناسایی و رفع دسته‌ای بزرگ از چالش‌های نظام اقتصادی کشورها- خصوصاً کشورهایی همچون ایران- مانند تورم، رشد نامتناسب نقدینگی، نوسانات نرخ بازار ارز و سایر بازار دارایی‌ها کمک نماید.

جهت نقش‌آفرینی مؤثر و مفید نظام پژوهشی کشور در نظام بانکداری و مالی ایران مجموعه‌ای از موانع و مشکلات وجود دارد. شاید بتوان فقدان برنامه‌ریزی جامع و راهبردی، عدم پشتیبانی کاربردی پژوهش‌ها از بخش حقوقی و عملیاتی نظام بانکداری و مالی ایران، عدم توجه کافی به محتوای پژوهش‌های مفید در سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری و تصمیم‌سازی‌های اجرایی، ضعف نظام آموزشی و پژوهشی در هدایت‌گری، تشویق و حمایت پژوهش‌های کاربردی و به‌طورکلی، نبود مطالبه جدی در این خصوص را از جمله مشکلات اساسی نظام تحقیق و پژوهش کشور در نظام بانکداری و مالی دانست.

با توجه به ضرورت قانون‌گذاری و اجراسازی عملیات مالی و بانکداری، ذیل موازین و مقررات شریعت اسلامی در ایران می‌توان چنین بیان داشت که مشکلات مذکور برای پژوهش‌های حوزه بانکداری و مالی اسلامی نیز در مراتبی دیگر، صادق است. حتی می‌توان به مشکلات فوق، موارد دیگری همچون کمبود پژوهشگران بانکداری و مالی اسلامی که ضمن تسلط بر مسائل پولی و بانکی و علم اقتصاد با اصول و قواعد فقهی و اسلامی آشنایی کافی داشته باشند را هم اضافه نمود.

www.SID.ir

Archive of SID

نکته مهم آن است که تلفیق علوم بانکی و مالی با علوم اسلامی در حوزه مطالعات بانکداری و مالی اسلامی، به حساسیت و پیچیدگی این حوزه برای پژوهشگران افزوده و این پیچیدگی‌ها ضرورت توجه به نظام پژوهشی بانکداری و مالی اسلامی را دوچندان نموده است.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا ارتباط معناداری بین موضوع و روند پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه بانکداری و مالی اسلامی با مسائل کاربردی اقتصاد ایران وجود داشته است یا خیر؟ به عبارتی این مقاله در پی آن است که روند اثرپذیری پژوهشگران در انتخاب موضوعات پژوهشی از مسائل کاربردی اقتصاد ایران را شناسایی نموده و به این حقیقت پی ببرد که آیا پژوهش‌های حوزه بانکداری و مالی اسلامی کشور از رخدادهای مهم و اثرگذار اقتصادی ایران الهام گرفته‌اند یا آنکه بی‌تفاوت از وضعیت تغییر متغیرهای اقتصادی به رشته تحریر درآمده‌اند؟ به عبارتی آیا موضوعات انتخابی برای بخش پژوهش بانکداری و مالی اسلامی از بدنه حقیقی و کاربردی اقتصاد ایران فاصله دارد یا خیر؟ پرسشی که پاسخ آن می‌تواند متولیان نظام آموزشی و پژوهشی کشور را در آسیب‌شناسی، برنامه‌ریزی، مدیریت و هدایت این نظام متناسب با نیازمندی‌های متن جامعه به نحو بهتری یاری برساند.

تعداد انتشارات علمی و مقاله‌ها، مهم‌ترین شاخص کمی تولید علم محسوب می‌شود. فعالیت علمی با تولید انتشارات علمی اندازه‌گیری می‌شود و انتشار مقاله‌ها، درواقع محصولی اساسی از کار علمی است. در این میان، تحلیل انتشار مقاله‌ها و کتاب‌های علمی، معمول‌ترین شیوه ارزیابی میزان پژوهش‌های علمی به شمار می‌آید (پاریاد و ملکی، ۱۳۸۷، ص۱۱۴). البته گرچه مقالات علمی تنها قالب محصولات علمی و پژوهشی نیستند؛ اما بدون شک می‌توان اذعان داشت که مقالات علمی– پژوهشی یکی از مهم‌ترین ابزارها جهت فهم بازخورد و روند وضعیت علمی یک جامعه است.

ازآنجاکه بررسی تمام مقالات منتشرشده در نشریات معتبر کشور در موضوعات بانکداری و مالی اسلامی از حوصله و ظرفیت یک مقاله خارج است، در پژوهش حاضر، فصلنامه علمی– پژوهشی «اقتصاد اسلامی» به عنوان نماینده نشریات مرتبط جهت کاربرد در یک شاخص تقریبی (Proxy) از وضعیت پژوهشی حوزه بانکداری و مالی اسلامی در

www.SID.ir

Archive of SID

ایران انتخاب شده است. از این‌رو این مقاله می‌کوشد تا با بررسی و تحلیل آماری موضوعات مقالات منتشرشده در فصلنامه «اقتصاد اسلامی»، از بدو انتشار تاکنون و نیز با مطالعه روند متغیرهای کلان اقتصاد ایران در این بازه زمانی، با استفاده از مدل لاجیت (Logit) به پرسش اصلی تحقیق پاسخ دهد.

این مقاله در ادامه پس از بیان سابقه پژوهش، به معرفی فصلنامه اقتصاد اسلامی می‌پردازد. ارائه دستاوردهای آماری از بررسی تمام مقالات منتشره در این فصلنامه به همراه مدل‌سازی ارتباط موضوعات پژوهشی با روند متغیرهای کلان اقتصاد ایران، بدنه اصلی مقاله را تشکیل داده است. تبیین ضرورت مدیریت عرضه و تقاضا در حوزه پژوهش و جمع‌بندی و ارائه پیشنهادها در بخش پایانی این تحقیق قرار گرفته است.

سابقه پژوهش

با نگاهی به سابقه پژوهش درمی‌یابیم که محققان در شاخه‌های مختلفی به بررسی و تحلیل آماری مقالات علمی اقدام کرده‌اند. به عنوان نمونه، *مقدم متقی* و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای علمی– پژوهشی با عنوان «بررسی مجله علمی- پژوهشی لسان مبین؛ مطالعه علم‌سنجی»، به بررسی پانزده شماره از مجله لسان مبین پرداخته و نتیجه می‌گیرند که از مجموع ۱۶۱ مقاله، ۳۱ مقاله به زبان عربی نوشته شده است، بیشترین مشارکت در مورد مقالات با دو نویسنده به میزان ۸۹ مقاله بوده است. در ۹۷ مقاله، نویسندگان، همکار و از یک مؤسسه بوده‌اند. تعداد ۲۵۹ نویسنده با مجله همکاری داشته‌اند. نویسندگان با مدرک استادیاری بیشترین همکاری را داشته‌اند. دو نویسنده با ۷ مقاله پر تولیدترین نویسندگان بوده‌اند. ادبیات تطبیقی با ۳۴ مقاله بیشترین بسامد را به خود اختصاص داده است. نویسندگان مرتبط با دانشگاه بین‌المللی امام خمینی﵀ قزوین با ۲۲ مقاله بیشترین همکاری را داشته‌اند؛ همچنین میزان بهره‌گیری از منابع در مقالات ۲۶/۳ درصد بوده که ۵۶/۶ درصد مقالات کمتر از میانگین مورد نظر از منابع بهره گرفته‌اند.

خنیفر و همکاران (۱۳۹۷) نیز طی پژوهشی با بررسی و شناسایی عوامل اساسی و تعیین‌کننده در کاربردی بودن پژوهش‌های مربوط به مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها، به دلایل ضعف این دسته از پژوهش‌ها اشاره کرده‌اند.

www.SID.ir

Archive of SID

اما در حوزه پژوهش‌های علوم اقتصادی، *نمازی* و همکاران (۱۳۹۶) ضمن پژوهشی، تحت عنوان «بررسی تعداد و تحلیل محتوای مقاله‌های مرتبط با اخلاق حرفه‌ای حسابداری در ایران» به بررسی تعداد و محتوای مقالات منتشرشده اخلاق حسابداری و مشخص کردن اولویت پژوهشی زیرمجموعه‌های آن در ایران پرداخته‌اند. پس از بررسی کمی و دسته‌بندی منابع منتشرشده، یافته‌ها نشان می‌دهد که تعداد مقالات اخلاق حرفه‌ای حسابداری منتشرشده در نشریه‌ها تا پایان شهریور ۱۳۹۴ برابر با ۱۱۰ مقاله است که با توجه به اهمیت موضوع و مقایسه با حجم مقالات منتشرشده رقم بسیار کوچکی است. ایشان در انتها نتیجه می‌گیرند که در ایران تاکنون پژوهش‌های اخلاق حسابداری، مورد توجه بسیار اندکی قرارگرفته و در آینده باید این عقب‌افتادگی جبران گردد.

توکلی (۱۳۸۸) در تحقیق خود با در نظر گرفتن رابطه دوسویه اقتصاد و پژوهش، به بررسی و آسیب‌شناسی فعالیت‌های پژوهشی با استفاده از ابزار تحلیلی علم اقتصاد موسوم به ابزار تحلیل بازاری می‌پردازد. بر اساس این تحقیق، ایجاد فضای رقابتی شدید در یک نظام علمی دارای مشکلات حاد ساختاری، می‌تواند ضمن کاستن از انگیزه‌های درونی برای پژوهش، منجر به بروز پدیده شکست بازار پژوهش شده، آسیب‌های اخلاقی همچون سرقت، کم‌فروشی و ظاهرسازی علمی را به بار آورد. در مقابل، اگر این فضای رقابتی دچار آفت کمی گرایی و انحصار نشود، می‌تواند در بلندمدت موجب مرزبندی تحقیقات علمی از پژوهش‌های سطحی شود و بازار پژوهش را کاراتر سازد.

رشیدی آشتیانی و *حسن لاریجانی* (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای نشریه‌های علمی- پژوهشی در حوزه موضوعی اقتصاد در سال‌های ۱۳۸۵- ۱۳۸۹»، به تحلیل محتوای مقالات هفت فصلنامه علمی– پژوهشی در حوزه اقتصاد می‌پردازند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی موضوعی، مربوط به موضوع «اقتصاد مالی» با ۱۵/۹ درصد است. سپس «اقتصاد کلان و اقتصاد پولی» با ۱۵/۸ درصد در مرتبه دوم و «اقتصاد بین‌الملل» با ۱۵/۴ درصد در مرتبه سوم قرار دارد. بیشترین مقالات درباره سه موضوع مذکور، در فصلنامه‌های پژوهشنامه اقتصادی و تحقیقات اقتصادی چاپ شده است. همچنین بر اساس نتایج پژوهش، موضوع‌های دیگر در نشریه‌های مورد بررسی، کمتر از ۱۰ درصد را به خود اختصاص داده است.

www.SID.ir

Archive of SID

قلیچ (۱۳۹۲) در گزارشی آماری با عنوان «فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ بیش از یک دهه خدمت علمی» به دسته‌بندی موضوعات و نویسندگان مقالات منتشره در ۴۵ شماره ابتدایی فصلنامه «اقتصاد اسلامی» اشاره کرده است. این گزارش با بیان اینکه روند رو به رشد مطالعات کاربردی و عملیاتی بانکداری و مالی اسلامی، نویدگر پیوند مباحث نظری و بنیادی با مباحث عملی و اجرایی این حوزه است، اشاره می‌دارد که سهم اکثر دانشگاه‌ها و مراکز علمی کشور در مطالعات حوزه اقتصاد اسلامی و خصوصاً بانکداری و مالی اسلامی بسیار ضعیف و ناچیز بوده و عمده پژوهش‌ها و مطالعات توسط تعداد اندکی از پژوهشگاه‌ها و دانشگاه‌های استان‌های تهران و قم انجام می‌شود. همچنین برخی از مقالات این نشریه مبنای طراحی اوراق بهادار یا ارائه راهکارهای کاربردی در زمینه بانکداری و مالی اسلامی در کشور شده که مناسب است دستگاه‌های مرتبط به این امور و سیاست‌گذاران عرصه پژوهش کشور، بهره‌مندی و حمایت خود را از این فصلنامه بیشتر نمایند.

لوزادیس (Luzadis) و همکاران (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «علوم اقتصاد زیست‌محیطی: یک تحلیل محتوا از اقتصاد زیست‌محیطی، ۱۹۸۴-۲۰۰۴» به تحلیل محتوای نشریه اقتصاد زیست‌محیطی از ابتدا تا سال ۲۰۰۴ پرداخته‌اند. جامعه آماری پژوهش فوق، ۲۰۰ مقاله بود که به طور تصادفی از بین ۱۰۷۷ مقاله منتشرشده در طول پانزده سال انتخاب شده بود. نتایج پژوهش مذکور نشان داد که روش‌های پژوهش به ترتیب، ۵۵ درصد تجربی، ۴۲ درصد مفهومی– نظری و ۳ درصد روش معرفت‌شناسانه بوده است. در پژوهش فوق، موضوع مقالات به چهار گروه اصلی: ۱. پایه، ۲. نظام‌های انسانی، ۳. نظام‌های فیزیک زیستی، ۴. سیاست و مدیریت تقسیم شده است. نتایج حاصل از بررسی موضوع مقالات در پژوهش فوق نشان داد که موضوعات مربوط به گروه‌های «سیاست و مدیریت» و «نظام‌های فیزیک زیستی» تقریباً به طور یکنواخت در طی این پانزده سال مورد بررسی، قرار گرفته است. موضوع مربوط به گروه «نظام‌های انسانی» در مرتبه دوم و موضوعات مربوط به گروه «پایه» نیز در رتبه سوم قرار گرفت.

ازاین‌رو مشخص می‌شود که این دسته از مطالعات که به بررسی و تحلیل روند و محتوای مقالات علمی منتشر شده در نشریات معتبر می‌پردازد. در بین فصلنامه‌های علمی

www.SID.ir

Archive of SID

پژوهشی مسبوق به سابقه است؛ اما نوآوری مهم پژوهش حاضر که در موارد مشابه یافت نشده آن است که این تحقیق به بررسی و دسته‌بندی کلیه مقالات فصلنامه اقتصاد اسلامی (۷۵ شماره منتشره) از حیث موضوع و مشخصات نویسندگان مقالات و سپس سنجش رابطه بین موضوعات پژوهش‌ها و روند متغیرهای کلان اقتصاد ایران همچون حجم نقدینگی، تورم، مطالبات معوق بانکی و شاخص کل بورس اوراق بهادار تهران با استفاده از مدل‌های اقتصادسنجی پرداخته و در پایان، دستاوردهای نوینی به دست آورده است. موضوعی که در سابقه پژوهش، مشابهی برای آن یافت نشده است.

معرفی فصلنامه اقتصاد اسلامی

گرچه از عمر پژوهش در زمینه اقتصاد اسلامی مدت زمان زیادی نمی‌گذرد، اما سرعت رشد و توسعه این دسته از پژوهش‌ها در دهه‌های اخیر بسیار چشمگیر و امیدوارکننده بوده است. در این بین، نشریات تخصصی زیادی به زبان‌هایی همچون عربی و انگلیسی برای معرفی اقتصاد اسلامی در سطح جهان منتشر می‌شود که ارائه‌دهنده آخرین دستاوردهای محققان این حوزه به‌حساب می‌آید. از جمله این نشریات می‌توان به نشریه المعهد الاسلامی للبحوث و التدریب در بانک توسعه اسلامی، نشریه دانشگاه ملک عبدالعزیز عربستان، نشریه اقتصاد اسلامی در دانشگاه اسلامی مالزی، نشریه المسلم المعاصر در مصر، نشریه اقتصاد، بانکداری و مالی اسلامی در بنگلادش، نشریه بررسی‌های اقتصاد اسلامی و نشریه تأمین مالی اسلامی جهانی در انگلستان و نشریه اقتصاد اسلامی در اندونزی اشاره داشت.

در ایران در اوایل دهه ۸۰ شمسی، مجلاتی همچون نامه مفید، فصلنامه حوزه و دانشگاه، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام *صادق*ﷺ و برخی دیگر از مجلات اقتصادی، بخشی از مقالات خود را به موضوعات اقتصاد اسلامی اختصاص می‌دادند، ولیکن در مراکز علوم انسانی کشور، نشریه‌ای تخصصی که منحصراً و در همه شماره‌های خود بر موضوعات اقتصاد اسلامی متمرکز باشد، وجود نداشته است. با احساس این خلا، گروه اقتصاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی در بهار سال ۱۳۸۰ اقدام به انتشار فصلنامه تخصصی «اقتصاد اسلامی» نمود. امروزه این نشریه با درجه علمی– پژوهشی در پایگاه

www.SID.ir

Archive of SID

استنادی علوم جهان اسلام (ISC)، پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاه (SID)، پایگاه مجلات تخصصی نور وابسته به مرکز تحقیقاتی علوم اسلامی (CRCIS) و پایگاه نشریات علمی تخصصی حوزوی و بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran) نمایه می‌شود. همچنین این نشریه بنا به گواهی مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، دارای ضریب تأثیر بالایی بوده و با ارجاع بسیاری از محققان و کارشناسان این حوزه به این نشریه، بخشی از نیاز موجود در جامعه علمی کشور برطرف می‌گردد.

این نشریه در سال ۱۳۸۳ در دومین جشنواره اقتصاد اسلامی در دانشگاه تربیت مدرس، نخستین مجله اقتصاد اسلامی در ایران شناخته شد. همچنین افزون بر کسب رتبه‌های برتر در جشنواره‌هایی همچون جشنواره علامه *طباطبایی*ﷺ در سال ۱۳۸۲ جشنواره مطبوعات اسلامی در سه دوره ۱۳۸۱، ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ و جشنواره مطبوعات کشور در دوره ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹. این نشریه در سال ۱۳۸۹ در میان ۴۰۶ مجله علمی– پژوهشی کشور، از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری رتبه دوم ضریب تأثیر مجلات علمی– پژوهشی کشور را به خود اختصاص داده است. همچنین بر اساس آخرین ارزیابی پرتال نشریات علمیِ معاونت پژوهش و فناوریِ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، این مجله دارای رتبه ارزیابی A بوده و در میان مجلات اقتصاد اسلامی رتبه برتر را کسب کرده است (https://journals.msrt.ir). امروزه کمتر رساله دکتری، کارشناسی ارشد و تحقیقات پژوهشی در حوزه اقتصاد اسلامی وجود دارد که از مقالات این فصلنامه به عنوان مرجع و منبع تحقیقات استفاده نکرده باشد.

فصلنامه علمی– پژوهشی «اقتصاد اسلامی» در حال حاضر یکی از مهم‌ترین و برجسته‌ترین نشریات حوزه پژوهش‌های اقتصاد اسلامی در کشور است که نقش مهمی در عرصه تحقیق و مطالعات اقتصاد اسلامی در جامعه علمی کشور ایفا می‌نماید. از این‌رو در این پژوهش این نشریه به عنوان نماینده نشریات مرتبط جهت کاربرد در یک شاخص تقریبی (Proxy) از وضعیت پژوهشی حوزه بانکداری و مالی اسلامی در ایران انتخاب شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

دستاوردهای آماری

هدف این مقاله، بررسی این موضوع است که آیا ارتباط معناداری بین موضوع و روند پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی «اقتصاد اسلامی» با مسائل کاربردی اقتصاد ایران وجود دارد یا خیر؟ برای این منظور در ابتدا کلیه مقالات چاپ شده در فصلنامه اقتصاد اسلامی (از شماره ۱ در بهار سال ۱۳۸۰ تا شماره ۷۵ در پائیز ۱۳۹۸) شامل ۵۲۳ مقاله مورد بررسی قرار گرفت. این بررسی، دستاوردهای آماری به همراه داشت که پیش از ورود به بخش مدل‌سازی ارتباط موضوعات پژوهشی با روند متغیرهای کلان اقتصادی، مناسب است به آن اشاره مختصری شود.

۱. سهم مقالات بانکداری و مالی اسلامی

از کل مقالات منتشر شده در فصلنامه اقتصاد اسلامی (۵۲۳ مقاله)، تعداد ۲۶۱ مقاله (۵۰ درصد) مرتبط با مبحث بانکداری و مالی اسلامی هستند که در ۹ محور با عناوین «کلیات و مبانی بانکداری و مالی اسلامی»، «ماهیت و ابعاد پول، بهره و ربا»، «اوراق بهادار اسلامی و ابزارهای مشتقه»، «تجهیز و تخصیص منابع بانکی»، «سیاست‌های پولی و مالی»، «مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی»، «بیمه، تکافل و صندوق‌های بازنشستگی»، «مالیات»* و «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی»، تفکیک می‌شوند. لازم به ذکر است ۹ محور فوق به عنوان نماینده‌ای از مهم‌ترین موضوعات بانکداری و مالی اسلامی در نظر گرفته شده است و تعدادی از مقالات نیز به بیش از یک محور پرداخته بودند که از این حیث مجموع فراوانی موضوعی مقالات مقدار ۲۹۱ مورد شده است.

نمودار یک، فراوانی موضوعی مقالات این محورها را نمایش می‌دهد. در این نمودار محور «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» با ۷۶ مورد بیشترین موضوع و محور «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی» با ۴ مورد کمترین موضوع را در پژوهش‌های حوزه بانکداری و مالی اسلامی به خود اختصاص داده‌اند.

---

*. البته در تقسیم‌بندی دقیق‌تر، مالیات مربوط به مباحث مالیه است که به علت اهمیت و درجه اثرگذاری، در این پژوهش در کنار موضوعات مالی قرار گرفته است.

www.SID.ir

Archive of SID

نمودار ۱. فراوانی موضوعی مقالات در قالب ۹ محور در فصلنامه اقتصاد اسلامی

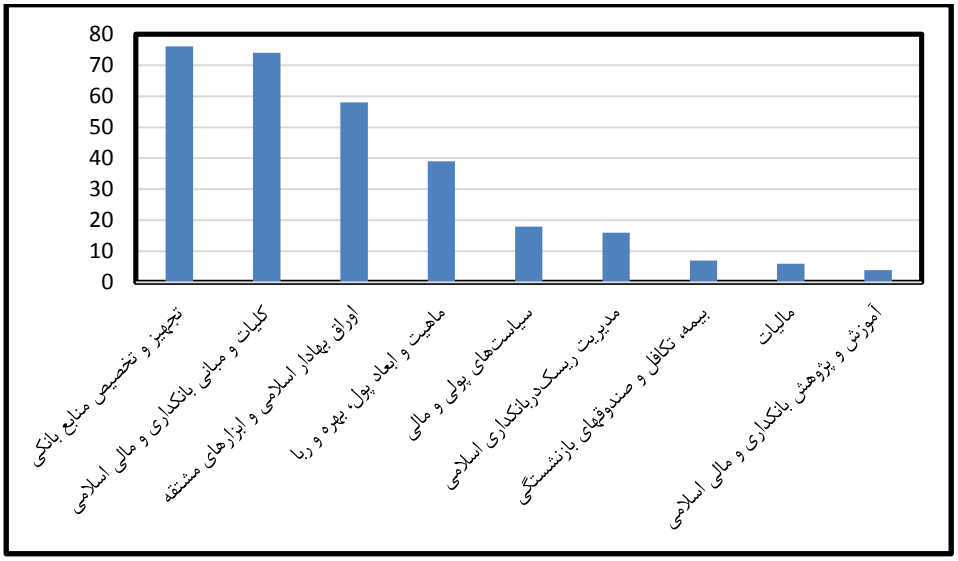

منبع: یافته‌های تحقیق.

همچنین نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که روند موضوعی مطالعات انجام‌شده در حوزه بانکداری و مالی اسلامی در طی سال‌های مورد بررسی، بسیار متغیر بوده به‌گونه‌ای که در برخی از سال‌ها کل مقالات فصلنامه را به خود اختصاص داده است، اما در برخی از سال‌ها هیچ مقاله‌ای در این حوزه به چاپ نرسیده است. نمودار (۲) نسبت مقالات بانکداری و مالی اسلامی (محورهای نه‌گانه) به کل مقالات و نمودار (۳) فراوانی هر یک از این محورها را طی سال‌های ۱۳۸۰ الی ۱۳۹۸ نمایش داده است.*

*. در نمودار (۳) فراوانی چهار شماره فصلنامه در هر سال، برای هر محور جمع زده شده است و در سال ۱۳۹۸ سه شماره اول در نظر گرفته شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

نمودار ۲. نسبت مقالات بانکداری و مالی اسلامی (محورهای نه‌گانه) به کل مقالات (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۸)

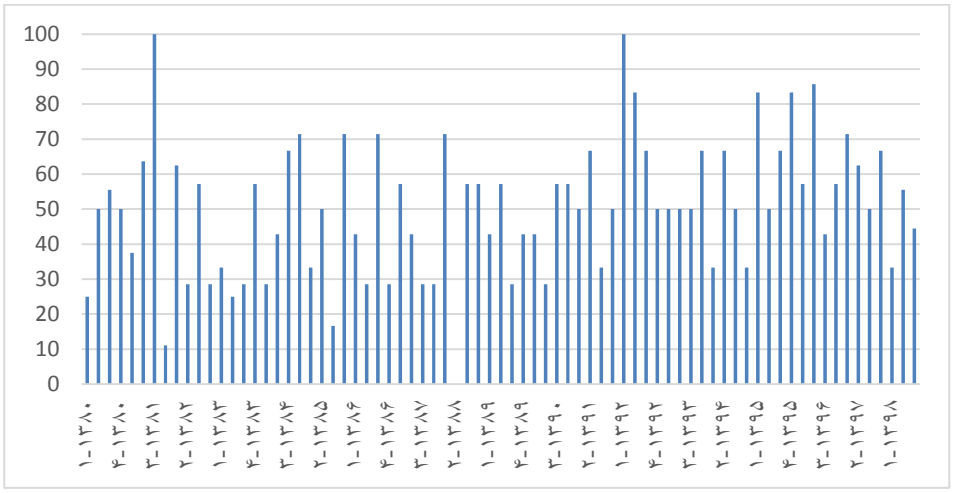

منبع: یافته‌های تحقیق

نمودار ۳. تعداد مقالات بانکداری و مالی اسلامی به تفکیک محورهای منتخب (۱۳۸۰ الی ۱۳۹۸)

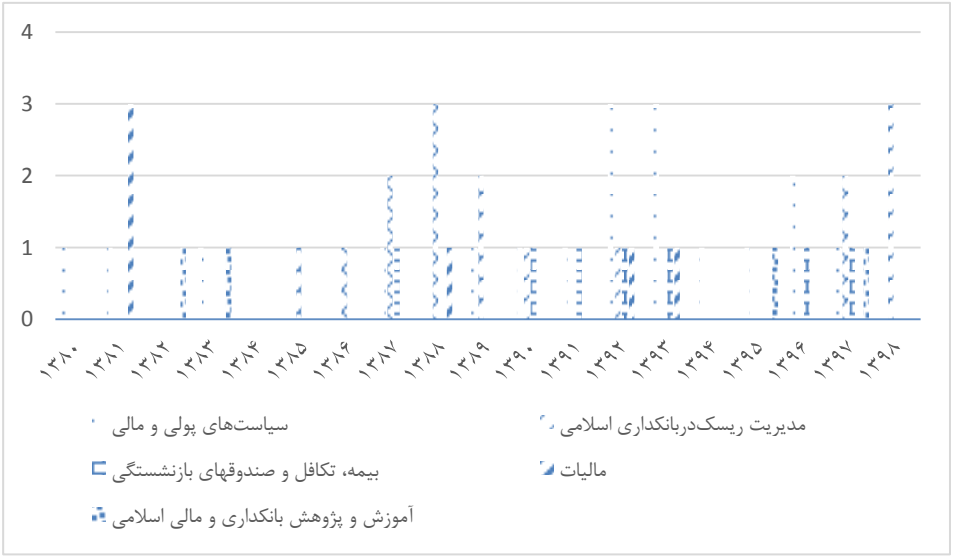

www.SID.ir

Archive of SID

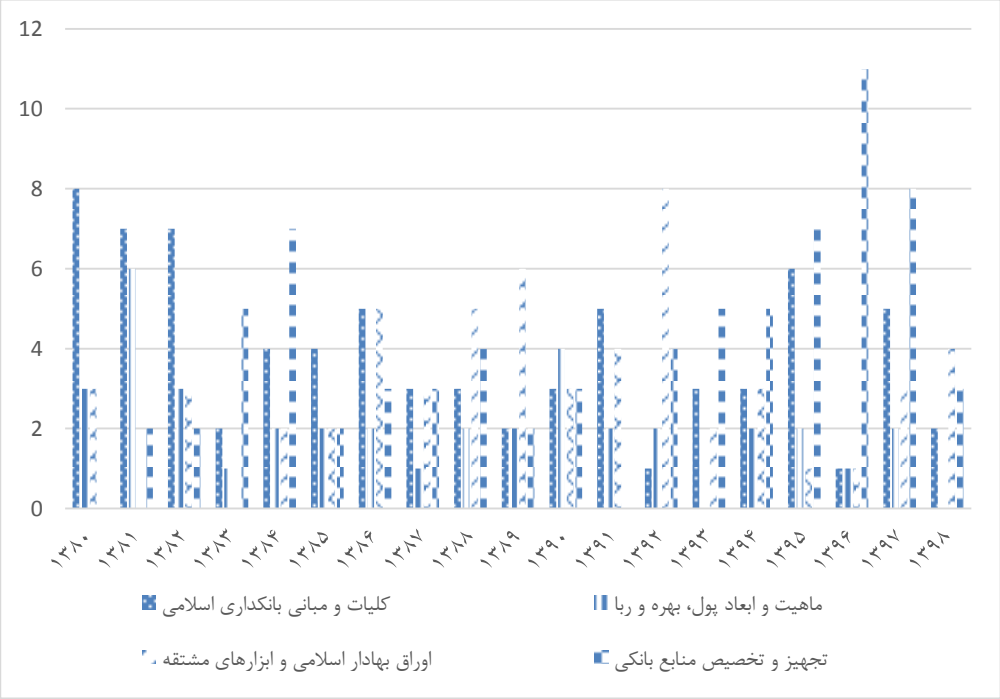

منبع: یافته‌های تحقیق.

۲. روند موضوعی مقالات بانکداری و مالی اسلامی

در نمودار (۴) موضوعات فصلنامه به دو دسته «کاربردی و عملیاتی» و «پایه‌ای و ناظر به مبانی» بانکداری و مالی اسلامی تقسیم شده است. در دسته کاربردی و عملیاتی، محورهای «اوراق بهادار اسلامی و ابزارهای مشتقه»، «تجهیز و تخصیص منابع بانکی»، «سیاست‌های پولی و مالی»، «مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی»، «بیمه، تکافل و صندوق‌های بازنشستگی» و «مالیات» و در دسته مبانی، محورهای «کلیات و مبانی بانکداری و مالی اسلامی»، «ماهیت و ابعاد پول، بهره و ربا» و «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی» قرار گرفته است.

همان‌گونه که روند حرکتی دو دسته موضوع (خط‌چین‌ها) در این نمودار نشان می‌دهد، با گذشت زمان تعداد موضوعات کاربردی و عملیاتی افزایش و تعداد موضوعات پایه‌ای کاهش یافته است. این نتیجه حکایت از بلوغ پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی در طی زمان دارد به‌نحوی‌که با گذشت زمان و با توسعه و تحول شرایط و ابزارها، پژوهشگران از

www.SID.ir

Archive of SID

موضوعات «پایه‌ای و ناظر به مبانی» به سمت موضوعات «کاربردی و عملیاتی» حرکت داشته‌اند.

نمودار ۴. موضوعات با رویکرد مبانی و کاربردی در فصلنامه اقتصاد اسلامی

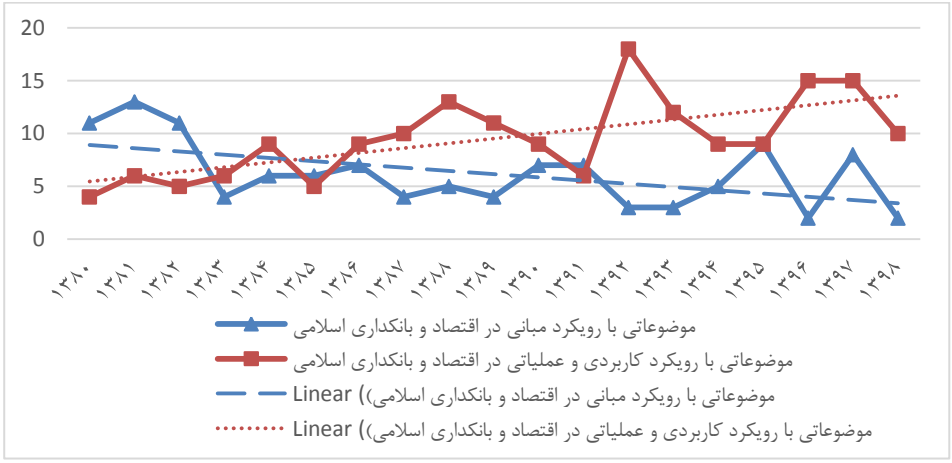

منبع: یافته‌های تحقیق.

۳. توزیع پژوهشگران

با توجه به نقش کلیدی فصلنامه اقتصاد اسلامی در حوزه مطالعات اقتصاد اسلامی، بررسی توزیع فراوانی نویسندگان مقالات این نشریه تا حدی نقش دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مراکز علمی تحقیقاتی فعال در این حوزه را معرفی می‌نماید. این بررسی نشان می‌دهد که گرچه در سال‌های ابتدایی انتشار فصلنامه، به نحو طبیعی سهم استادهای پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و اعضای هیئت تحریریه فصلنامه در بین نویسندگان مقالات بسیار چشمگیر بوده است، اما در سال‌های بعد، دانش‌پژوهان دانشگاه‌ها و مراکز علمی تحقیقاتی کشور مشارکت خوبی در انجام تحقیقات علمی در این حوزه از خود نشان داده‌اند.

در ۶۵ شماره فصلنامه اقتصاد اسلامی (شماره‌های ۱۱ تا ۷۵) در کل تعداد ۷۹۱ نفر/مقاله* و از این مقدار، تعداد ۴۶۷ نفر/مقاله (معادل ۵۹ درصد) در حوزه بانکداری و

*. از آنجاکه بعضاً برخی مقالات دارای بیش از یک نویسنده و حتی از مراکز علمی مختلف هستند، تمام نویسندگان آن مقاله مدنظر قرارگرفته است. به عنوان مثال، وقتی یک مقاله توسط سه نفر تدوین شده

www.SID.ir

Archive of SID

مالی اسلامی به چاپ رسیده است.* با نگاهی به توزیع فراوانی نویسندگان این مقالات (جدول شماره ۱)**، درمی‌یابیم که استادها و دانشجویان دانشگاه امام *صادق*ؑ بیشترین مشارکت را در پژوهش و تحقیقات بانکداری و مالی اسلامی داشته‌اند. استادها و دانشجویان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و دانشگاه مفید قم که عمدتاً متمرکز بر علوم اسلامی هستند، در رده‌های دوم و سوم و استادها و دانشجویان دانشگاه‌های تهران، علامه *طباطبایی* و اصفهان در رده‌های بعدی جای گرفته‌اند.

همچنین با نرمال‌سازی آمار بر اساس تعداد کل اعضای آموزشی و پژوهشی مراکز علمی مورد بررسی، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، فعال‌ترین محققان در حوزه بانکداری و مالی اسلامی را از آن خود نموده است.

نکته قابل تأمل، حضور کمرنگ پژوهشگران مراکزی همچون دانشکده‌های مدیریت و اقتصاد دانشگاه صنعتی شریف و دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد دانشگاه الزهرا در بین نویسندگان مقالات مورد بررسی است که شاید توجه به سایر حوزه‌های اقتصاد از جمله دلایل این رخداد باشد؛ البته این بحث در جای خود نیاز به بررسی بیشتری است که چرا خوشه‌های تحقیقاتی و پژوهشی مربوط به اقتصاد اسلامی در دانشگاه‌هایی که از مقیاس بالایی برخوردار می‌باشند (همچون دانشگاه آزاد اسلامی و دانشگاه پیام نور) به‌خوبی شکل نگرفته است؟ قدر مسلم آن است که با توجه به حجم بالای دانشکده‌ها و دانشجویان رشته اقتصاد و مدیریت مالی، این فرصت وجود دارد که با راه‌اندازی و هدایت مراکز تحقیقاتی امکان انجام مطالعات و پژوهش‌های بیشتری در این عرصه مهم فراهم آید.***

است در محاسبات ۳ نفر/مقاله به‌حساب آمده و تمامی مراکز علمی منتسب به نویسندگان لحاظ شده است.

*. مشخصات دقیق نویسندگان مقالات شماره‌های ۱ تا ۱۰ فصلنامه اقتصاد اسلامی در دسترس نیست.

**. در برخی از موارد که بیش از یک مرکز به عنوان وابستگی آکادمیک یا سازمانی (Affiliation) یک نویسنده ذکر شده است، تمام مراکز نام‌برده، محاسبه شده است.

***. البته این ملاحظه وارد است که عموماً استادان و دانشجویان هر مرکز آموزشی و پژوهشی، بیشتر گرایش به انتشار تحقیقات خود در نشریه تخصصی منتشره در مرکز علمی خود را دارند؛ از این‌جهت صرف بررسی یک نشریه نمی‌تواند برداشت کاملی از توزیع فراوانی محققان بانکداری و مالی اسلامی

www.SID.ir

Archive of SID

جدول ۱: توزیع فراوانی نویسندگان مقالات فصلنامه اقتصاد اسلامی از شماره ۱۱ تا ۷۵

	وابستگی آکادمیک یا سازمانی نویسندگان	سهم از کل نفر/مقاله	سهم از کل نفر/مقاله بانکداری و مالی اسلامی
۱	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	۱۹٪	۱۵٪
۲	دانشگاه امام *صادق* علیه‌السلام	۱۵٪	۱۸٪
۳	دانشگاه مفید قم	۱۰٪	۹٪
۴	دانشگاه تهران	۷٪	۸٪
۵	دانشگاه علامه *طباطبایی*	۵٪	۵٪
۶	دانشگاه اصفهان	۴٪	۵٪
۷	دانشگاه تربیت مدرس	۳٪	۲٪
۸	دانشگاه فردوسی مشهد	۳٪	۳٪
۹	پژوهشکده پولی‌و بانکی	۳٪	۵٪
۱۰	دانشگاه پیام نور	۳٪	۳٪
۱۱	دانشگاه آزاد اسلامی	۲٪	۳٪
۱۲	دانشگاه خوارزمی*	۲٪	۳٪
۱۳	موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله	۲٪	۰٪
۱۴	دانشگاه شهید *بهشتی*	۲٪	۲٪
۱۵	دانشگاه شیراز	۲٪	۲٪
۱۶	دانشگاه مازندران	۱٪	۱٪
۱۷	دانشگاه یزد	۱٪	۱٪

داشته باشد.

*. مقالات منتسب به استادان و دانشجویان دانشگاه تربیت معلم تهران، دانشگاه علوم اقتصادی و دانشگاه خوارزمی به علت ادغام‌های صورت گرفته همگی تحت عنوان دانشگاه خوارزمی تجمیع و محاسبه شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

۱۸	دانشگاه قم	۱٪	۲٪
۱۹	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه	۱٪	۱٪
۲۰	دانشگاه شهید چمران اهواز	۱٪	۱٪
۲۱	دانشگاه تبریز	۱٪	۱٪
۲۲	دانشگاه رازی کرمانشاه	۱٪	۱٪
۲۳	دانشگاه *بوعلی* همدان	۱٪	۱٪
۲۴	سایر دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی	۷٪	۶٪
۲۵	مستقل*	۴٪	۳٪
	درصد کل	۱۰۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق.

نمودار پنج توزیع فراوانی نفر/مقاله بانکداری و مالی اسلامی به تفکیک مراکز آموزشی و پژوهشی کشور را نشان می‌دهد.

نمودار ۵. توزیع فراوانی نفر/مقاله بانکداری و مالی اسلامی به تفکیک مراکز آموزشی و پژوهشی کشور

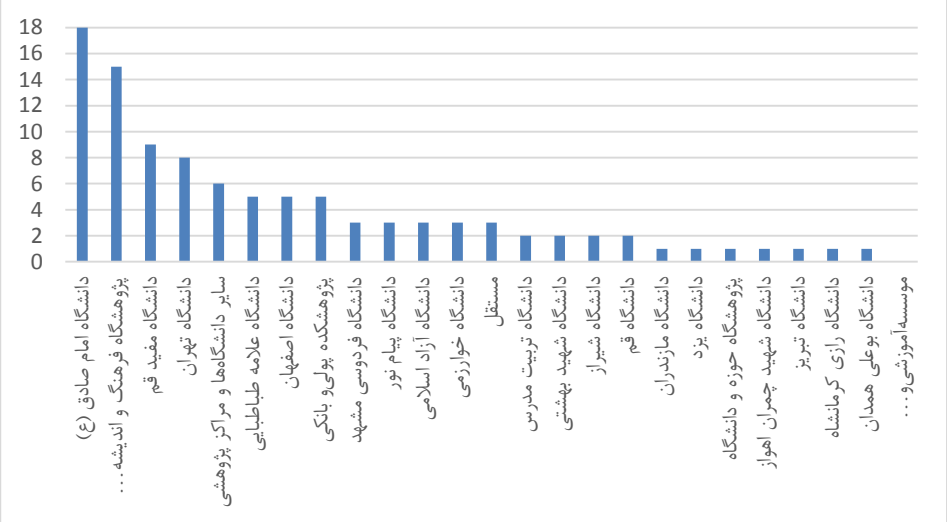

منبع: یافته‌های تحقیق.

*. نویسندگانی که وابستگی آکادمیک و یا سازمانی خاصی نداشته‌اند در طبقه «مستقل» دسته‌بندی شده‌اند.

www.SID.ir

Archive of SID

۴. بررسی هم‌خطی موضوعات پژوهشی با روند متغیرهای کلان اقتصادی

در این بررسی متغیرهای حجم نقدینگی، تورم، مطالبات معوق بانکی و شاخص کل بورس اوراق بهادار تهران به عنوان متغیرهای کلان اقتصادی‌ای که می‌تواند ارتباطی با محورهای پژوهشی منتخب داشته باشند، انتخاب شده‌اند. منابع آماری داده‌های این متغیرها از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مرکز آمار ایران و سازمان بورس و اوراق بهادار برداشت شده است.

در نمودار شش، ارتباط بین شاخص کل بورس اوراق بهادار تهران و تعداد مقالات چاپ شده با موضوع اوراق بهادار اسلامی و ابزارهای مشتقه در فصلنامه اقتصاد اسلامی طی دوره زمانی ۱۳۸۷ الی ۱۳۹۷ نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود یک ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد. بدین معنا که با رشد و تعمیق بازار سرمایه در اقتصاد ایران، علاقه پژوهشگران و محققان به ابزارهای اسلامی بازار سرمایه زیاد شده است.

نمودار ۶: ارتباط بین «شاخص کل بورس اوراق بهادار تهران» و تعداد مقالات محور «اوراق بهادار اسلامی و ابزارهای مشتقه» (بازه ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۷)

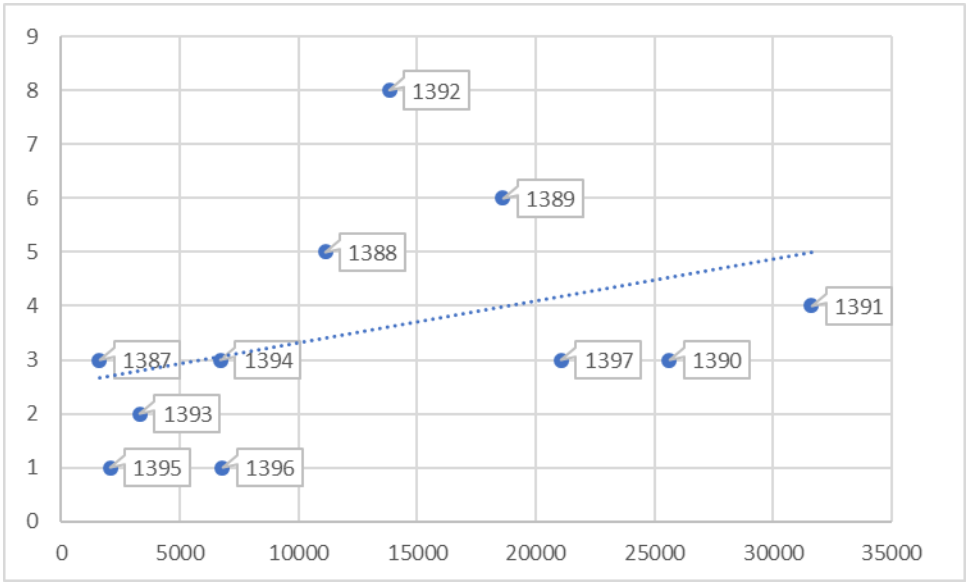

منبع: یافته‌های تحقیق.

www.SID.ir

Archive of SID

در نمودار هفت ارتباط بین حجم نقدینگی و تعداد مقالات چاپ شده در فصلنامه اقتصاد اسلامی با موضوع تجهیز و تخصیص منابع بانکی طی دوره زمانی ۱۳۸۰ الی ۱۳۹۷ نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود یک ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد. بدین معنا که با افزایش حجم پول در جامعه، علاقه پژوهشگران به ابزارهای تجهیز و مدیریت نقدینگی در صنعت بانکی زیاد شده است.

نمودار ۷: ارتباط بین «حجم نقدینگی» و تعداد مقالات محور «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» (بازه ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۷)

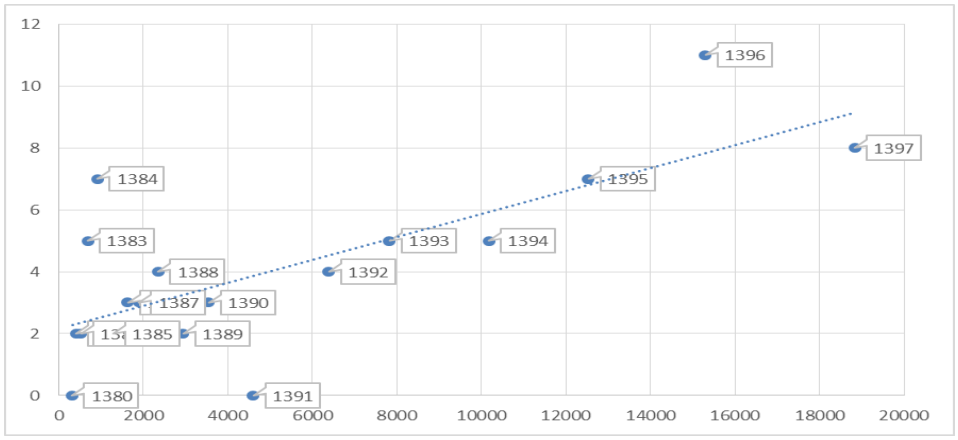

منبع: یافته‌های تحقیق.

در نمودار هشت ارتباط بین تورم و تعداد مقالات چاپ شده در فصلنامه اقتصاد اسلامی با موضوع سیاست‌های پولی و بانکی طی دوره زمانی ۱۳۸۰ الی ۱۳۹۷ نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، یک ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد. بدین معنا که با رشد تورم، محققان اسلامی به دنبال کشف و کارآمد سازی سیاست‌های پولی و مالی در قالب‌های شرعی رفته‌اند.

www.SID.ir

Archive of SID

نمودار ۸: ارتباط بین تورم و تعداد مقالات محور «سیاست‌های پولی و مالی» (بازه ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۷)

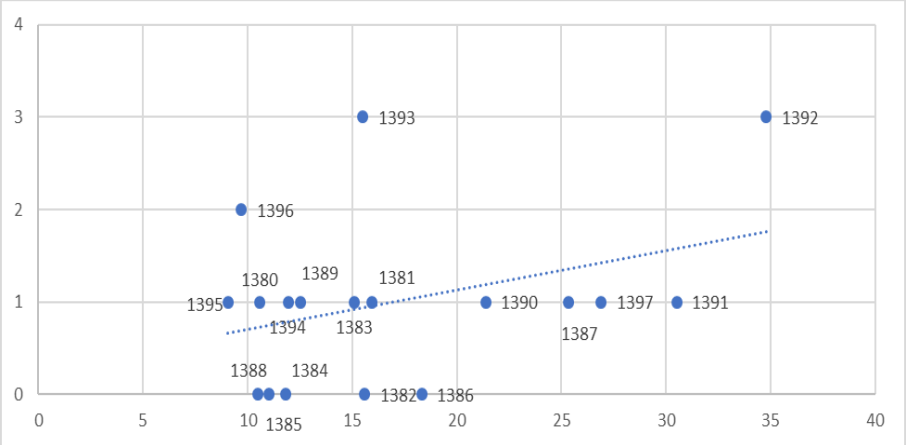

منبع: یافته‌های تحقیق.

در نمودار نه، ارتباط بین مطالبات معوق بانکی و تعداد مقالات چاپ شده در فصلنامه اقتصاد اسلامی با موضوع مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی طی دوره زمانی ۱۳۸۰ الی ۱۳۹۷ نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، یک ارتباط مستقیم بین این دو متغیر وجود دارد. بدین معنا که با رشد مطالبات معوق بانکی، محققان اسلامی به دنبال کشف و کارآمد سازی سیاست‌های مدیریت ریسک در قالب‌های شرعی رفته‌اند.

نمودار ۹: ارتباط بین مطالبات معوق بانکی و تعداد مقالات محور «مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی» (بازه ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۷)

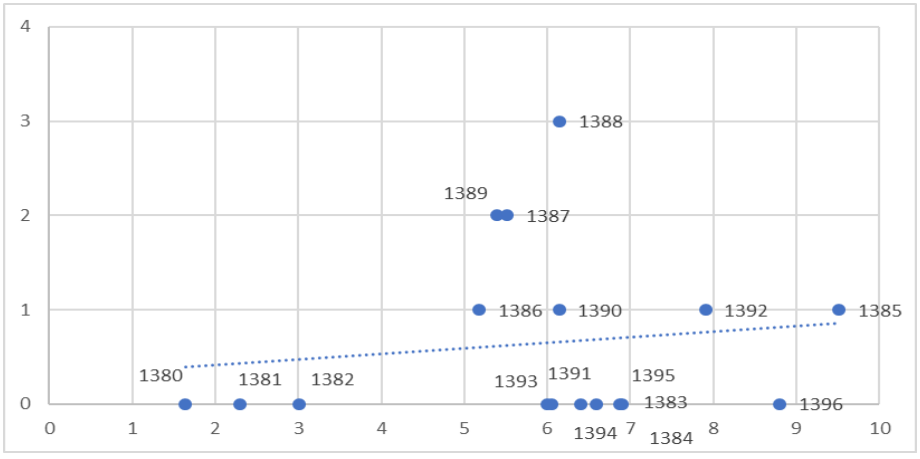

منبع: یافته‌های تحقیق.

www.SID.ir

Archive of SID

همان‌گونه که در نمودار ده نیز ملاحظه می‌شود، تعداد مقالات حوزه‌های «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی» و «بیمه، تکافل و صندوق‌های بازنشستگی» اندک و بسیار پراکنده است، درحالی‌که شاخص پیر شدن جمعیت کشور و بحران‌های احتمالی صنعت بیمه، بازنشستگی، شاخص جمعیت دانشجویی کشور بر اساس مرکز آمار ایران و جمعیت کارکنان بانکی (که نیازمند آموزش احکام بانکداری اسلامی هستند) بر اساس اطلاعات گرفته شده از شبکه بانکی در این ۱۸ سال رو به رشد بوده است. از این حیث می‌توان نتیجه گرفت، توجه محققان حوزه بانکداری و مالی اسلامی به آموزش و پژوهش و موضوعات مرتبط با بیمه، تکافل و صندوق‌های بازنشستگی مناسب با شرایط موجود نبوده است.

نمودار ۱۰: فراوانی مقالات محورهای «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی» و «بیمه، تکافل و صندوق‌های بازنشستگی» (بازه ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۷)

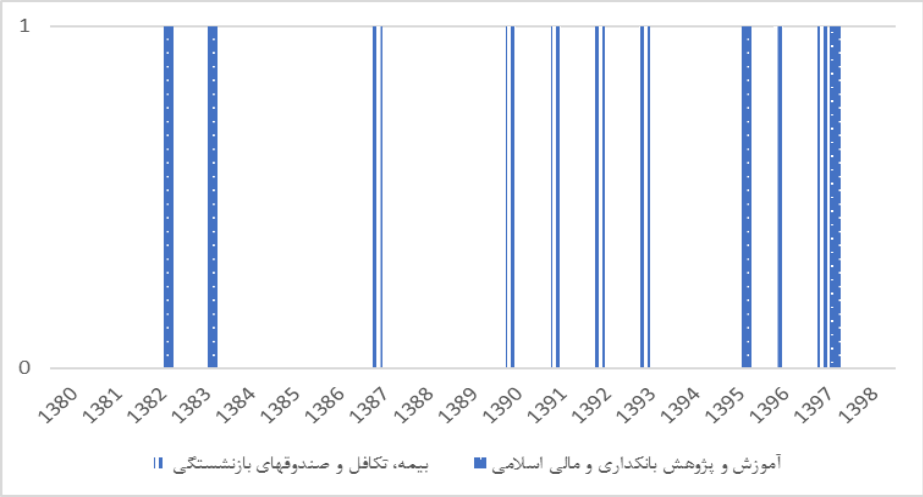

منبع: یافته‌های تحقیق.

مدل‌سازی ارتباط موضوعات پژوهشی با متغیرهای کلان اقتصادی

بدیهی است صِرف بررسی هم خطی موضوعات پژوهشی با متغیرهای کلان اقتصادی نمی‌تواند نتایج موثق و قابل اطمینانی را حاصل نماید. از این‌رو در ادامه به منظور ارتباط‌سنجی دقیق‌تر و با اطمینان بیشتر بین موضوعات پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی با موضوعات کاربردی اقتصاد ایران و اینکه آیا تناسبی بین این دو، در بازه زمانی

www.SID.ir

Archive of SID

۱۳۸۰ تا ۱۳۹۸ وجود دارد یا خیر؛ به بررسی دو محور از محورهای پیش‌گفته در فصلنامه اقتصاد اسلامی پرداخته می‌شود.

برای این منظور، در قالب دو مدل ارتباط بین فراوانی نسبی مقالات چاپ شده در محورهای «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» و «سیاست‌های پولی و مالی» به ترتیب با متغیرهای «حجم نقدینگی تعدیل‌شده با تورم» و خود «متغیر تورم» بررسی می‌شود.

علت انتخاب این دو محور و عدم پرداخت به سایر محورهای پیش‌گفته، در دسترس بودن داده‌های مربوط به متغیرهای توضیحی در خصوص دو محور فوق است؛ لذا از منظر برآورد مدل و به دلیل داشتن اطلاعات در تمامی سال‌ها این کار امکان‌پذیر می‌گردد.

۱. روش‌شناسی تحقیق

مدل‌های رگرسیونی که در آن متغیر وابسته، دلالت بر تصدیق یا نفی امری دارند یا به عبارت دیگر بر وجود یا عدم وجود حالتی صحه می‌گذارند، به عنوان مدل‌های رگرسیونی دارای متغیر وابسته منقسم شناخته می‌شوند. این مدل‌ها دارای کاربردهای متنوعی از جمله در تحلیل انواع داده‌های تحقیقاتی و سرشماری استفاده می‌شود. برخی از مهم‌ترین مدل‌ها در این زمینه مدل LPM (Linear Probability Model)، لاجیت و پروبیت (Probit) است. با توجه به اینکه در این تحقیق از مدل لاجیت برای برآورد استفاده شده است، در ادامه به توضیح این مدل پرداخته می‌شود.

معادله (۱) را در نظر بگیرید:

$$P_i = E(Y=1|X_i) = \frac{1}{1+e^{-(\beta_1+\beta_2 X_i)}} \qquad (1)$$

که در آن P احتمال رخداد حادثه مورد نظر، Y متغیر وابسته، X متغیر مستقل و e پایه لگاریتم طبیعی است. معادله (۱) را به صورت $P_i = \frac{1}{1+e^{-z_i}}$ بازنویسی می‌کنیم که در آن $Z_i = \beta_1 + \beta_2 X_i$ است. معادله فوق به تابع توزیع تجمعی لجستیک (Logistic Cumulative Distribution Function) معروف است. همچنان که Z_i بین $-\infty$ تا $+\infty$ تغییر می‌کند، P_i بین ۰ و ۱ مقادیر خود را اختیار خواهد کرد. همچنین P_i به صورت غیرخطی به Z_i وابسته است. با توجه به اینکه P_i نه‌تنها بر حسب X_i بلکه بر حسب βها

www.SID.ir

Archive of SID

غیرخطی است، روش OLS برای برآورد تخمین پارامترهای مدل، قابل کاربرد نیست. می‌توان با یک سری تغییرات مدل فوق را به صورت خطی تبدیل کرد. معادله (۲) را در نظر بگیرید:

$$۱-P_i=\frac{۱}{۱+e^{z_i}} \qquad (۲)$$

با تقسیم معادله (۱) بر معادله (۲) داریم:

$$\frac{P_i}{۱-P_i}=\frac{۱+e^{z_i}}{۱+e^{-z_i}}=e^{z_i} \qquad (۳)$$

که در آن $\frac{P_i}{۱-P_i}$ نسبت احتمال حادثه مورد نظر بر آلترناتیو آن است. با گرفتن لگاریتم طبیعی از دو طرف معادله (۳) داریم:

$$L_i=\ln(\frac{P_i}{۱-P_i})=Z_i=\beta_۱+\beta_۲X_i \qquad (۴)$$

که در آن L لگاریتم نسبت برتری یا مزیت است که در آن نه‌تنها بر حسب X بلکه بر حسب پارامترها نیز خطی است. در معادله (۴)، L به نام لاجیت معروف است. به منظور تخمین مدل لاجیت معادله (۴) را به صورت زیر در نظر می‌گیریم:

$$L_i=\ln(\frac{P_i}{۱-P_i})=Z_i=\beta_۱+\beta_۲X_i+u_i \qquad (۵)$$

اگر فرض شود که N_i تعداد اعضای جامعه و n_i تعداد اعضای نمونه باشد، $\hat{p}_i$ را به صورت $\frac{n_i}{N_i}$ تعریف می‌کنیم و به آن فراوانی نسبی می‌گوییم و می‌توان به عنوان تخمینی از P_i مورد استفاده قرار داد. با استفاده از $\hat{p}_i$ ، مدل لاجیت تخمینی به صورت زیر است:

$$\hat{L}_i=\ln(\frac{\hat{P}_i}{۱-\hat{P}_i})=Z_i=\beta_۱+\beta_۲X_i+u_i \qquad (۶)$$

با توجه به اینکه u_i دارای توزیع نرمال با میانگین صفر و واریانس $\frac{۱}{N_iP_i(۱-P_i)}$ است، لذا اجزای اخلال مدل لاجیت دارای واریانس ناهمسانی است؛ بنابراین بایستی به جای روش OLS از روش حداقل مربعات وزنی (WLS) استفاده کرد (گجراتی، ۱۳۸۵، ص ۷۰۹-۷۱۰).

www.SID.ir

Archive of SID

۲. نتایج مدل

چنانچه پژوهشگران حوزه بانکداری و مالی اسلامی نسبت به شرایط روز اقتصادی حساس بوده و با توجه به تغییرات شاخص‌های اقتصادی کشور به انتخاب موضوع پژوهش دست زده باشند، این انتظار می‌رود که بین فراوانی نسبی مقالات چاپ شده در دو محور «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» و «سیاست‌های پولی و مالی» به ترتیب با متغیرهای «حجم نقدینگی تعدیل‌شده با تورم» و خود «متغیر تورم» ارتباطی معنادار وجود داشته باشد.

$$L_t = \ln(\frac{P_t}{۱-P_t}) = Z_t = \beta_۱ + \beta_۲ X_t + u_t \qquad (۷)$$

بنا بر مدل پایه تحقیق (رابطه ۷)، دو مدل برای دو دسته فوق‌الذکر طراحی می‌شود. در مدل اول P_t نسبت مقالات چاپ شده در محور «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» به کل مقالات و X_t حجم نقدینگی تعدیل‌شده با تورم (M_t) است. در مدل دوم P_t نسبت مقالات چاپ شده در محور «سیاست‌های پولی و بانکی» به کل مقالات و X_t تورم (INF_t) است. در هر دو مدل u_t جز اخلال مدل است. دوره زمانی مورد بررسی برای برآورد مدل ۱۳۸۰ الی ۱۳۹۸ است که داده‌ها به صورت سالانه هستند.

همچنین بایستی به منظور برطرف کردن ناهمسانی واریانس متغیرهای مستقل و وابسته، در شاخص وزنی مناسب ضرب شوند. برای این منظور، ابتدا شاخصی به صورت $N_t P_t(۱-P_t)$ ساخته می‌شود و سپس کلیه متغیرهای مدل را در رادیکال شاخص فوق ضرب می‌کنیم که در آن N_t تعداد کل مقالات فصلنامه است؛ بنابراین مدل نهایی به صورت زیر است:

$$\sqrt{W_t} Z_t = \sqrt{W_t}\beta_۱ + \beta_۲\sqrt{W_t} X_t + \sqrt{W_t} u_t \qquad (۸)$$

که در آن $W_t = N_t P_t(۱-P_t)$ است.

قبل از برآورد مدل، نتایج آزمون ریشه واحد *دیکی فولر* در جدول (۲) ارائه شده است. همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد تمامی متغیرهای تحقیق مانا هستند.

www.SID.ir

Archive of SID

جدول۲. نتایج آزمون ریشه واحد دیکی فولر

متغیر	آماره آزمون
M_t	-۶/۲۶ (۰/۰۰)
INF_t	-۴/۹۴ (۰/۰۰)

منبع: یافته‌های تحقیق

پس از اطمینان یافتن از مانایی متغیرها در جداول (۳) و (۴) نتایج حاصل از برآورد معادله (۸) در دو محور «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» و حوزه «سیاست‌های پولی و بانکی» ارائه شده است.

جدول ۳. نتایج حاصل از برآورد مدل لاجیت (مدل تجهیز و تخصیص منابع بانکی)

متغیر	آماره تحقیق
عرض از مبدأ	۰/۱۶۹ (۰/۰۰۷)
M_t	۰/۰۰۰۲ (۰/۰۰۳)
آماره F معناداری کل مدل	۱۱/۴۶ (۰/۰۰۳)

منبع: یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که در جدول (۳) ملاحظه می‌شود، ارتباط بین حجم نقدینگی و احتمال تدوین مقالات در محور تجهیز و تخصیص منابع بانکی مثبت، معنادار و تأییدکننده نتایج بخش قبلی است. همچنین آماره F معناداری کل مدل، برابر با ۱۱/۴۶ و معنادار است.

www.SID.ir

Archive of SID

جدول ۴. نتایج حاصل از برآورد مدل لاجیت (مدل سیاست‌های پولی و بانکی)

متغیر	آماره تحقیق
عرض از مبدأ	-۰/۰۱۳ (۰/۷۱۸)
INF_t	۰/۰۰۰۷ (۰/۶۷۱)
INF_{t-1}	۰/۰۰۳ (۰/۰۴۹)
آماره F معناداری کل مدل	۳/۱۰ (۰/۰۷)

منبع: یافته‌های تحقیق.

همچنین نتایج جدول (۴) نشان می‌دهد که ارتباط بین تورم و احتمال تدوین مقالات در محور سیاست‌های پولی و بانکی مثبت است. همچنین ضریب وقفه اول تورم نیز مثبت و معنادار شده است. نتایج فوق تأییدکننده نتایج بخش قبلی مقاله است. همچنین آماره F معناداری کل مدل برابر با ۳/۱۰ و معنادار است.

در هر دو مدل برآورد شده وقفه‌های مختلف متغیرهای مستقل مورد بررسی قرار گرفته است که نهایتاً بهترین مدل بر اساس معیارهای اطلاعات انتخاب و گزارش شده است. لازم به ذکر است که در هر دو مدل ارائه شده در این قسمت، متغیر وابسته نسبت احتمال تدوین مقالات در محور مورد نظر به عدم تدوین مقاله است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

امروزه توسعه و پیشرفت جوامع به عرصه پژوهش و تحقیقات علمی گره خورده است. پژوهش از یک‌سو زمینه‌ای برای بررسی و کشف چالش‌ها و مشکلات نظام قانون‌گذاری و اجرایی بوده و از سوی دیگر امکانی برای جستجو، طراحی و تبیین راهکارها و راه‌حل‌های مؤثر در رفع چالش‌هاست.

www.SID.ir

Archive of SID

عرصه پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی بنا به ضرورت و نیازمندی‌های اقتصاد جمهوری اسلامی ایران طی دهه‌های پس از انقلاب همواره مورد رجوع محققان اقتصادی کشور بوده است. در این میان، تلفیق علوم بانکی و مالی با علوم فقهی و اسلامی در این حوزه، به حساسیت و پیچیدگی آن نزد محققان و پژوهشگران افزوده و این پیچیدگی‌ها ضرورت توجه به نظام پژوهشی بانکداری و مالی اسلامی را دوچندان نموده است.

پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا ارتباط معناداری بین موضوع و روند پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه بانکداری و مالی اسلامی با مسائل مرتبط و متغیرهای کلان اقتصاد ایران وجود داشته است یا خیر؟ در پژوهش حاضر، فصلنامه علمی– پژوهشی «اقتصاد اسلامی» به عنوان نماینده نشریات مرتبط، جهت کاربرد در یک شاخص تقریبی (Proxy) از وضعیت پژوهشی حوزه بانکداری و مالی اسلامی در ایران انتخاب گردید.

با بررسی تمام مقالات منتشر شده در این فصلنامه از بدو انتشار تاکنون مشخص شد که نیمی از کل ۵۲۳ مقاله منتشر شده مرتبط با مبحث بانکداری و مالی اسلامی است که نشان از اهمیت این عرصه نزد پژوهشگران اقتصاد اسلامی دارد. همچنین «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» بیشترین موضوع و «آموزش و پژوهش بانکداری و مالی اسلامی» کمترین موضوع را در پژوهش‌های حوزه بانکداری و مالی اسلامی به خود اختصاص داده‌اند.

نتیجه دیگر، آنکه پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی در طی زمان به سمت کاربردی بودن گرایش یافته‌اند، به‌نحوی‌که با گذشت زمان و با توسعه و تحول شرایط و ابزارها، پژوهشگران از موضوعات «پایه‌ای و ناظر به مبانی» به سمت موضوعات «کاربردی و عملیاتی» حرکت داشته‌اند.

دستاورد دیگر به توزیع پژوهشگران برمی‌گردد که نتیجه پژوهش نشان داد استادان و دانشجویان دانشگاه امام *صادق*ﷺ بیشترین مشارکت را در پژوهش و تحقیقات بانکداری و مالی اسلامی داشته‌اند. استادها و دانشجویان پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و دانشگاه مفید قم که عمدتاً متمرکز بر علوم اسلامی هستند، در رده‌های دوم و سوم و استادان و دانشجویان دانشگاه‌های تهران، علامه *طباطبایی*ﷺ و اصفهان در رده‌های بعدی جای گرفته‌اند؛ اما در پاسخ به پرسش اصلی تحقیق، بررسی هم‌خطی موضوعات پژوهشی با روند متغیرهای کلان اقتصادی همچون حجم نقدینگی، تورم، مطالبات معوق بانکی و

www.SID.ir

Archive of SID

شاخص کل بورس اوراق بهادار تهران نشان داد که **اولاً** با رشد و تعمیق بازار سرمایه در اقتصاد ایران، علاقه پژوهشگران و محققان به مطالعات حول ابزارهای مالی اسلامی بازار سرمایه زیاد شده است. **ثانیاً** با افزایش حجم پول، علاقه پژوهشگران به ابزارهای تجهیز و مدیریت نقدینگی در صنعت بانکی نیز افزایش یافته است. **ثالثاً** با رشد نرخ تورم، رغبت محققان به کشف و کارآمد سازی سیاست‌های پولی و مالی کنترل تورم در قالب ابزارهای شرعی افزایش متناسب داشته است. **رابعاً** با رشد مطالبات معوق بانکی، محققان و پژوهشگران به میزان بیشتری در پی کشف و کارآمد سازی سیاست‌های مدیریت ریسک در قالب ابزارهای شرعی برآمده‌اند. **خامساً** توجه محققان حوزه بانکداری و مالی اسلامی به «آموزش و پژوهش» و موضوعات مرتبط با «بیمه، تکافل و صندوق‌های بازنشستگی» مناسب با شرایط و نیازمندی‌های موجود کشور نبوده و همسو با رشد مراکز علمی و آموزشی، رشد و توسعه صنعت بیمه و عبور از قله رشد جمعیتی و نزدیکی به بحران صندوق‌های بازنشستگی، افزایش نداشته است.

اما از آنجاکه صِرف بررسی هم خطی موضوعات پژوهشی با روند متغیرهای کلان اقتصادی نمی‌تواند نتایج موثق و قابل اطمینانی را حاصل نماید، در ادامه تحقیق از مدل رگرسیونی لاجیت برای برآورد روابط استفاده شد؛ البته با توجه به وضعیت مقالات موجود، این مدل صرفاً برای ارتباط‌سنجی دو محور موضوعی «تجهیز و تخصیص منابع بانکی» و «سیاست‌های پولی و مالی» به ترتیب با متغیرهای «حجم نقدینگی تعدیل‌شده با تورم» و «متغیر تورم» بررسی شد. نتایج مدل هم‌راستا با نتایج بخش قبل نشان داد زمانی که مسائل کاربردی اقتصاد ایران مانند نقدینگی و تورم برجسته می‌شود، اولاً پژوهشگران با درک صحیح از نیاز جامعه، بیشتر راغب می‌شوند که در این حوزه‌ها کار تحقیقاتی و پژوهشی انجام دهند و ثانیاً مجله اقتصاد اسلامی نیز در چاپ مقالات خود این مسئله را در نظر گرفته و هم‌راستا با دغدغه‌ها و مسائل کاربردی اقتصاد ایران حرکت می‌کند.

توصیه‌های سیاستی

بدیهی است کسب مرجعیت علمی منطقه و جهان در شاخه‌های مختلف علوم از جمله علوم انسانی آرزویی بلند است که دستیابی به آن نیازمند آسیب‌شناسی جدی این عرصه از

www.SID.ir

Archive of SID

صدر تا ذیل است. تجربه انجام مطالعات و پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی در کشور، خصوصاً طی دو دهه اخیر، بیانگر این نکته است که پژوهش‌های خوبی از حیث کمی و کیفی انجام شده است؛ اما به علت سردرگمی و نبود هدایت‌گری و مدیریت واحد در رأس نظام پژوهش کشور، این مطالعات کمتر جنبه کاربردی به خود گرفته است.

حقیقت آن است که صرف هزینه‌کرد نه به معنای توجه و اهمیت‌دهی به تحقیق و توسعه است و نه به معنای اثربخشی پژوهش در صنعت و اقتصاد و جامعه. به عبارتی اختصاص بودجه پژوهشی و هزینه‌کرد برای تحقیق و توسعه نباید نظام پژوهشی کشور را از سایر ملزومات غافل نماید. یکی از مهم‌ترین این ملزومات، مدیریت صحیح و هوشمندانه هزینه‌های تحقیق و توسعه است که موجب می‌شود از صَرف هزینه در شاخه‌ها و موضوعات نامرتبط و ناموثر پرهیز داده شود و بر کیفیت و کارآمدی تحقیقات بیافزاید. به بیانی هزینه کرد در عرصه پژوهش زمانی مؤثر و مفید است که با یک مدیریت صحیح به نتایج مطلوب منتهی شود.

با یک نگاه آسیب‌شناسانه به حوزه مطالعات و پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی در ایران مشخص می‌شود که این حوزه عمدتاً در دو بخش «مدیریت تقاضا و عرضه پژوهش» و «عملیاتی کردن نتایج پژوهش‌های برتر» با چالش‌هایی مواجه است (قلیچ، ۱۳۹۷). ازاین‌رو برای پیشبرد بهتر نظام پژوهش در این حوزه پیشنهادهایی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

الف) تدوین نقشه راهبردی پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی

در برخی از موارد احساس می‌شود بیش از آنکه نیازمند صرف انرژی برای پاسخ‌دهی به پرسش‌ها باشیم، نیازمند بیان صحیح و اصولی پرسش و به‌نوعی طرح مسئله هستیم. ازاین‌رو، وجود یک نقشه دقیق می‌تواند روشنگر این مسیر باشد. برای تهیه این نقشه، نیاز است که در ابتدا مشخص شود که در کدام‌یک از حوزه‌های بانکداری و مالی اسلامی نیاز به پژوهش‌های مقدماتی و نظری و در کدام حوزه‌ها نیاز به پژوهش‌های کاربردی و پیشرفته است تا بر این اساس سؤالات دقیقی استخراج و اعلان گردد.

علاوه بر این نقشه که باید توسط نهادهای بالادستی بازار پول و سرمایه و مراکز و قطب‌های علمی مرتبط کشور تهیه و به صورت دوره‌ای مورد تجدید نظر و تکمیل قرار

www.SID.ir

Archive of SID

گیرد، هر یک از محققان و پژوهشگران می‌توانند با توجه به شاخه مورد علاقه خود، بدون انجام دوباره‌کاری، با پژوهش و تحقیق در تکمیل و تصحیح دستاوردهای محققان گذشته قدم مثبتی بردارند.

ب) مدیریت تقاضای پژوهش‌های بانکداری اسلامی

بر اساس آنچه از نتایج پژوهش در بخش توزیع پژوهشگران حاصل شد، سهم چشمگیری از پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی صرفاً بر حسب دغدغه‌های پژوهشگران و دانشجویان (و نه از حیث تقاضامندی دستگاه‌های اجرائی) انجام می‌پذیرد. مسلماً پژوهشی که از حیث نهادی، متقاضی و خواهان برای آن وجود نداشته باشد، حتی اگر به بهترین نحو به انجام رسد، عمدتاً در فصلنامه‌ها، پایان‌نامه‌ها و کتب محبوس مانده و کمتر به عرصه عمل و اجرا راه می‌یابند.

ازاین‌رو پیشنهاد می‌شود نظام آموزش عالی و مراکز پژوهشی متصل به نهادهای اجرایی و تصمیم‌ساز، بر اساس رهنمودهای نقشه راهبردی پژوهش‌های بانکداری و مالی اسلامی که در بند قبل بدان اشاره شد، طرف تقاضای این نوع پژوهش‌ها را فعال ساخته تا طرف عرضه، پویایی لازم را پیدا نماید. اختصاص بخشی از اولویت‌های پژوهشی مراکز مورد اشاره به این دسته از موضوعات، حمایت مالی و معنوی از پژوهشگران و محققان برتر این حوزه و مسائلی از این دست می‌تواند در این زمینه مفید باشد.

ج) مدیریت عرضه پژوهش‌های بانکداری اسلامی

ایجاد تقاضا در صورتی مؤثر خواهد بود که طرف عرضه نیز با مدیریت همراه باشد. راهنمایی استادان مجرب و متخصص داخلی و بین‌المللی به همراه نظارت آنان بر کیفیت انجام پژوهش‌ها، استفاده از جدیدترین آمارها و اطلاعات موجود، بهره‌گیری از روش‌های معتبر تحقیق علمی، بهره‌گیری از مطالعات برجسته بین‌المللی، برقراری ارتباط نزدیک‌تر با بدنه نهادهای بازار پول و سرمایه جهت کاربردی‌تر شدن نتایج تحقیقات می‌تواند در این مسیر راهگشا باشد.

www.SID.ir

Archive of SID

د) عملیاتی کردن نتایج پژوهش‌های منتخب

در برخی مواقع به نظر می‌آید نتایج برآمده از جمع نخبگانی و پژوهش‌های منتخب، ظرفیت عملیاتی شدن را داشته باشند، اما روحیه محافظه‌کاری و حفظ وضع موجود در میان دسته‌ای از مدیران و قانون‌گذاران مانع از آن می‌شود که نتایج پژوهش‌ها در عرصه عمل به اجرا درآیند. به عنوان نمونه ظرفیت فقه امامیه در مقایسه با فقه اهل تسنن در برخی از زمینه‌های ابزارسازی‌های مالی این امکان را می‌دهد که اوراق بهاداری با کارکردهای بیشتر، هزینه کمتر و انعطاف‌پذیری بهتر نسبت به نمونه‌های مشابه در سایر کشورهای اسلامی، در اقتصاد کشور طراحی و راه‌اندازی شود؛ اما به نظر می‌رسد وجود برخی از موانع از جمله موارد پیش‌گفته در فرآیند استفاده و توسعه کاربردی آن ایجاد خلل می‌نماید.

از این جهت توصیه می‌شود پس از آنکه مبتنی بر نقشه راهبردی پژوهش‌های بانکداری اسلامی و ایجاد تقاضای نهادهای تصمیم‌ساز و مجری نظام بانکی کشور، پژوهش‌هایی در سطح عالی تهیه و عرضه شد، طی یک برنامه تدریجی، راهکارهای پیشنهادی پژوهش‌ها، جایگزین روش‌های قدیمی شود.

به کار بستن نتایج پژوهش‌ها افزون بر آنکه نظام اجرائی کشور را از ایده‌ها و ابزارهای جدید و همگام با آخرین دستاوردهای بین‌المللی برخوردار می‌سازد و روح تازه‌ای به کالبد شبکه بانکی می‌دمد، می‌تواند مشوق و انگیزه‌ای برای جامعه پژوهشگران کشور باشد تا با دلگرمی بیشتر ادامه‌دهنده این حرکت باشند. بدیهی است همراهی، هماهنگی و اقدام مشترک نهادهای بالادستی همچون بانک مرکزی، شبکه بانکی، سازمان بورس و اوراق بهادار در این فرآیند نقش بسیار پررنگی خواهد داشت.

منابع و مآخذ

۱. پاریاد، رحمان و بهزاد ملکی؛ **جایگاه کشورهای جهان سوم در انتشار تولیدات علمی جهان** (مطالعه موردی: کشور جمهوری اسلامی ایران)؛ تهران: کنگره ملی علوم انسانی، **مرکز مطالعات فرهنگی و علوم انسانی**، ۱۳۸۷.

www.SID.ir

Archive of SID

۲. توکلی، محمدجواد؛ «اقتصاد پژوهش: آسیب‌شناسی معادلات اقتصادی حاکم بر بازار پژوهش»؛ **دو فصلنامه عیار پژوهش در علوم انسانی**، ش۲، ۱۳۸۸.
۳. خنیفر، حسین و همکاران؛ «آسیب‌شناسی پژوهش‌های داخلی در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی با رویکرد فراترکیب»؛ **فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی**، ش۳، ۱۳۹۷.
۴. رشیدی آشتیانی، اعظم و حجت‌الله حسن لاریجانی؛ «تحلیل محتوای نشریه‌های علمی- پژوهشی در حوزه موضوعی اقتصاد در سال‌های ۱۳۸۵- ۱۳۸۹»؛ **فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه**، ش۱۱۴، ۱۳۹۰.
۵. فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره‌های ۱ تا ۷۵.
۶. قلیچ، وهاب؛ «فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ بیش از یک دهه خدمت علمی»؛ **فصلنامه تازه‌های اقتصاد**، ش۱۴۰، ۱۳۹۲.
۷. ـــــــــ؛ «مدیریت و سیاست‌گذاری؛ حلقه مفقوده پژوهش‌های بانکداری اسلامی»؛ **شبکه خبری اقتصاد و بانک ایران (ایبنا)**، شناسه ۱۴۶۰۴، ۱۳۹۵.
۸. ـــــــــ؛ «نگاهی به عرصه پژوهش‌های مالی اسلامی، از مدیریت تا به‌کارگیری»؛ **شبکه خبری اقتصاد و بانک ایران (ایبنا)**، شناسه ۹۴۸۰۰، ۱۳۹۷.
۹. گجراتی، دامودار؛ **مبانی اقتصادسنجی**؛ ترجمه حمید ابریشمی؛ ج۲، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
۱۰. مقدم متقی، امیر و همکاران؛ «بررسی مجله علمی- پژوهشی لسان مبین»؛ مطالعه علم‌سنجی، **فصلنامه لسان مبین**، ش۲۶، ۱۳۹۵.
۱۱. نمازی، محمد و همکاران؛ «بررسی تعداد و تحلیل محتوای مقاله‌های مرتبط با اخلاق حرفه‌ای حسابداری در ایران»؛ **فصلنامه پیشرفت‌های حسابداری**، ش ۷۲، ۱۳۹۶.
12. Luzadis, Valerie A. & et al; "The science of ecological economics: A content analysis of Ecological Economics1989–2004"; **Annals of the New York Academy of Sciences**, 2010.

www.SID.ir